

Preporodovci proti Avstriji. Uredil Adolf Ponikvar, Zavod Borec, Ljubljana 1970, 484 str.

Že precej časa napovedani in čakani zbornik preporodovcev je zdaj pred nami. V skoraj pet sto strani zajetni knjigi je objavljenih 25 prispevkov 17 avtorjev poleg spremne besede dr. Frana Zwitterja in uvoda izpod peresa urednika zbornika Adolfa Ponikvarja ter treh dokumentov (sodba c. kr. deželnega in izjemnega sodišča v Gradcu; obtožnica, obtožba in sodba c. kr. državnega pravdnštva v Ljubljani, ki sta bili doslej še neobjavljeni ter ponatis v Jutru leta 1929 objavljene okrožnice c. kr. predsedstva deželnega šolskega sveta v Ljubljani). Predvsem je treba poudariti, da je to zbornik, ki so ga z izjemo enega samega prispevka in pa spremne besede napisali preporodovci sami, torej neposredni udeleženci tega radikalnega dijaškega gibanja iz let tik pred prvo svetovno vojno. Zaradi takšnega značaja zbornika ga moramo tudi drugače vrednotiti kot pa kakšno drugo povsem historično publikacijo. Predvsem je to delo, ki temelji na spominih piscev, teh neposrednih udeležencev obravnavanega zgodovinskega razdobja, vendar pa so nekateri avtorji uporabljali tudi zgodovinsko literaturo in doslej dostopne vire, tako da imajo nekateri prispevki značaj razprave. Za zgodovinarje so predvsem pomembni novi podatki, ki jih je v knjigi precej in ki doslej niso bili poznani, saj niso bili nikjer zabeleženi, ampak so ostali samo še v spominih avtorjev. Vrsto novih podatkov so prinesli tudi novi viri, ki so jih pisci zdaj že imeli na razpolago in ki so omogočili nekatere nove poglede, ocene in vrednotenja v preporodovskem gibanju, o katerem smo doslej imeli pravzaprav edino večje delo I. Kolarja *Preporodovci 1912—1914*, ki pa je izšla že leta 1930. Potem je izšlo še nekaj manjših člankov in spominjanj, ki so dala nove podatke, vendar pa dela, ki bi dalo kompleksno in zaključeno sodbo o preporodovskem gibanju, ki ni tako malo pomembno, saj je prvo postavilo zahtevo po radikalnem razbitju avstro-ogrske monarhije, tudi še zdaj nimamo. Obravnavani zbornik je seveda pomembno dopolnilo dozdejšnjemu vedenju, vendar je predvsem, kot že rečeno, memoarsko delo. V objavljenih prispevkih je seveda nemalo subjektivnih sodb in tudi trditev, ki ne zdržijo povsem historične kritike, vendar jih moramo vzeti ne kot rezultat znanstvenega proučevanja, ampak kot subjektivno vrednotenje in gledanje udeleženca, ki pa po svoje tudi pomaga odstreti kopreno nepoznanega.

Zbornik je uredil zdaj že pokojni A. Ponikvar, ki je poleg uvoda in spominjanj na Avgusta Jenka in Janžeta Novaka napisal tudi spomine na dijaško proslavo ob petstoletnici zadnjega ustoličevanja koroških vojvod, ki se je manifestirala v dijaški stavki na ljubljanskih srednjih šolah. Avtor je bil tedaj eden najbolj agilnih in tudi pisec brošure *Klic od Gospe Svete*, ki je tedaj anonimno izšla. E. Turk je napisal dva članka o boju preporodovcev-dobrovoljcev v prvi svetovni vojni, o njihovi poti v dobrovoljski korpus in nato v boje za severno mejo ter njihovo ponovno vključitev v naš zadnji boj proti okupatorju med zadnjo vojno. Zdi se mi pomembno, da je v knjigi prikazano tudi preporodovsko gibanje v drugih slovenskih mestih, ne le v Ljubljani. Tako piše M. Šnuderl o preporodovcih v Mariboru, F. Roš v Celju, L. Kometl in F. Tavčar v Gorici, F. Perič v Trstu, A. Gnidovec in A. Štefančič pa o gibanju na kranjski gimnaziji. Zelo zanimivo in doživeto je opisano vzdušje preporodovcev ob njihovi aretaciji julija 1914, o zasliševanjih in' zaporih, o čemer pišejo J. in G. Omahen, L. Kavčnik in E. Lovšin. Zelo zanimiva sta seznama preporodovcev in zaupnikov, prijateljev ter podpornikov preporodovskega gibanja, ki sta ga sestavila E. Lovšin in I. Kolar. V prvem seznamu so zbrani podatki o tem, v kateri organizaciji so delovali, poklici in podatki o bivališču in smrti za 410 preporodovcev, ki kažejo zanimivo socialno strukturo in pa torišča, kjer so se kasneje udejstvovali. Seznam zaupnikov obsega 92 imen. Poudarim naj, da je to prvi takšen poskus, da bi zbrali podatke za člane preporodovskega gibanja, ki pa seveda ni popoln in tudi ne more biti, ker je začel nastajati šele desetletja po dogodkih. Jedrnato in lucidno sprem-

no besedo je napisal F. Zwitter, ki je orisal temeljne značilnosti gibanja in pa zbornika samega ter nakazal problematiko, ki se raziskovalcem prepovedskega gibanja še odpira.

Končno je omeniti še Kolarjeve pripombe k Dedijerjevi knjigi Sarajevo 1914, kjer na podlagi novih virov, zlasti korespondence, Dedijer precej govori tudi o prepovedovcih in o njihovi povezavi z Mlado Bosno ter postavi tezo, da sta ob vprašanju ali naj se južni Slovani združijo politično ali tudi kulturno obstojali v Preporodu dve struji: ena za politično in druga tudi za kulturno združitev. Kolar pa meni, da temu ni tako, marveč da je bila v Preporodu ob tem vprašanju enotnost: nihče ni zagovarjal misli, da bi se Slovenci morali tudi kulturno združiti in s tem stopiti v en jugoslovanski narod. Mnenja sem, da tega ne moremo trditi tako par excellence. Pred očmi je treba imeti dejstvo, da je bilo prepovedovstvo gibanje zelo mladih, še ne povsem zrelih ljudi, ki so na vsa vprašanja gledali ne samo racionalno, ampak tudi zelo emocionalno. Glavni cilj jim je bil razbitje osovražene dvojne monarhije in združitev z ostalimi jugoslovanskimi narodi. Tudi je gibanje obstojalo primeroma kratek čas, delovati je moralo konspirativno, torej se še zlasti v svojem glasilu Preporod člani gibanja niso mogli izražati povsem jasno. Zato sodim, da je povsem verjetno, da sta obstojali dve struji in se tudi številna mesta v člankih v Preporodu morejo tolmačiti na oba načina, tako citati, ki jih Kolar ne navaja kot tudi tisti, ki jih citira, npr. na str. 398: »Ona (mladina) ve, da so Slovenci, Hrvati in Srbi eden narod, da so njih interesi skupni, da jim je tudi bodočnost skupna... Iz enega slovenskega-hrvatskega-srbskega naroda se mora ustvariti en slovensko-hrvatski-srbski organizem.« Seveda jim te nejasnosti v njihovem programu, kot tudi v drugih vprašanjih ne le nacionalnem, npr. o socialnem vprašanju, ne moremo šteti tako v zlo, saj je zgodovinski razvoj v bistvu vendarle potrdil njih stališče; postaviti jih moramo le v pravi historični okvir. Žal so že mrtvi glavni predstavniki gibanja Franc in Vladislav Fabjančič, Juš in Ferdo Kozak, Klemenčič, Jenko) saj so prav oni dajali glasilu in celotnemu gibanju ton in njihovega mnenja ne moremo več izvedeti. Vendar viri govorijo bolj za Dedijerja kot za Kolarja. Sploh se mi zdi, da je v zborniku premalo poudarjena vloga in pomen nekaterih kladivarjev npr. Klemenčiča, Kozakov.

Ob koncu naj še enkrat poudarim, da je zbornik vsekakor zanimiv in koristen prispevek k spoznavanju naše najnovejše zgodovine, še toliko bolj pa je treba izreči priznanje avtorjem, ki so zbrali toliko volje in notranje moči, da so po skoraj šestdesetih letih oteli pozabi spomine na svoja takratna hotenja.

Franc Rozman

Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969. Uredili dr. Vlado Schmidt, dr. Vasilij Melik in France Ostanek. Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970, strani 695.

Po obsežnem delu V. Schmidta,* v katerem je dal zgodovinski razvoj šolstva in pedagogike na Slovenskem do leta 1870, smo dobili s pričujočo knjigo, po svojem značaju sicer zborniku razprav, obsežen oris osnovnega šolstva do današnjih dni, čeprav v njem ni zajeta vsa problematika, niti ne vse slovensko ozemlje in tudi ne povsod v celoti vse stoletno obdobje. Knjiga je sicer nastala v zvezi s proslavljanjem stoletnice osemletne splošne šolske obveznosti na Slovenskem, vendar nima slavnostnega značaja. Nasprotno, vzeto v celoti, to je zelo resno in studiozno delo, ki ima v večini svojih prispevkov povsem znanstven značaj, čeprav se le-ti po svoji znanstveni vrednosti razlikujejo med seboj.

Po vsebini in obravnavani problematiki moremo zbornik razdeliti v štiri dele. V prvem delu sta izhodiščni razpravi zbornika: V. Schmidt, Osnovna

* V. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I—III, Ljubljana 1963, 1964, 1966, strani 327, 351, 496.